

УДК 159.95

О. Д. Литвиненко, ст. викладач,
Одеський національний університет імені І. І Мечникова,
кафедра диференціальної і експериментальної психології

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РИТМІЗАЦІЇ ПСИХІКИ ЯК СКЛАДОВОЇ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

У статті був зроблений аналіз теоретико-методологічних підходів, відображених в літературних джерелах, стосовно вивчення ритмізації психіки як складової інтегральної індивідуальності. За даними першоджерел, структура інтегральної індивідуальності має високий ступінь динамічності саме завдяки підсистемі ритму психічної діяльності. У статті виділені та охарактеризовані такі ритмічні підструктури психіки: психічні ритми, перцептивні ритми та інтерактивні ритми.

Ключові слова: інтегральна індивідуальність, ритмічна структура психіки, психічні ритми, перцептивні ритми, інтерактивні ритми.

Постановка проблеми

Дослідження психіки та її ритмічної структури потребує чіткого та визначеного в науці підґрунтя, яке дозволяє випрацювати нові підходи щодо її внутрішньої побудови, ієрархізації та надання їй властивостей інтегральної індивідуальності.

Сучасна психологічна наука має досить розвинене теоретично-методологічне підґрунтя для семантичного наповнення поняття “інтегральна індивідуальність” як узагальнена структура, яка включає ритмічний компонент, що сходиться до наукових розробок Б. Г. Ананьєва [1], С. Л. Рубінштейна [7], В. С. Мерліна [5] та ін.

С. Л. Рубінштейн розглядав сукупність внутрішніх умов як синтез ієрархізованих (нижчих та вищих) специфічних властивостей, які виконують пристосувальну функцію [7]. Б. Г. Ананьєв як прихильник комплексного підходу до вивчення психіки, відмічав, що загалом індивідуальність людини можна зрозуміти тільки у випадку повної представленості всіх характеристик особистості, як суб'єкта діяльності, і індивіда з повним функціонуванням природних властивостей [1]. Тобто класичний підхід Б. Г. Ананьєва і С. Л. Рубінштейна до розуміння структури і функціонування інтегральної індивідуальності умовно можна назвати “адитивним”, або таким, що базується на характеристиці сукупності, набору або симптомокомплексу властивостей (до яких логічно входить ритмічний компонент).

В. С. Мерлін, спираючись на основні методологічні положення теорії систем, одним з перших розпочав використовувати в наукових розробках саме термін “інтегральна індивідуальність” [5]. Для нас є дуже важливою дефініція інтегральної індивідуальності, запропонована В. С. Мерліним. Він

визначає її як велику систему, яка саморегулюється, самоорганізовується та складається з різнопорядкових підсистем дійсності. Ці підсистеми мають три рівні: рівень індивідних властивостей організму (біохімічні, загальносоматичні, нейродинамічні властивості); рівень індивідуальних психічних властивостей (психодинамічні і психічні властивості); рівень соціально-психологічних властивостей (соціальні ролі в групі і колективі, соціальні ролі в соціально-історичних спільнотах).

У цій різнопідпорядкованій системі провідну системоутворюючу функцію, яка узгоджує властивості інтегральної індивідуальності, відіграє індивідуальний стиль діяльності, до якого логічно належать динамічна характеристика психіки, зокрема її темп і ритм.

Пізніше більш сучасна модель інтегральної індивідуальності була запроваджена В. М. Русаловим, який визначав її як систему багатовимірних і багаторівневих зв'язків, що охоплюють всі сукупності умов і стійких чинників індивідуального розвитку людини [8]. Він виділяє в структурі інтегральної індивідуальності два рівні: диференціально-психофізіологічний (нижчий рівень, представлений властивостями організму) та диференціально-психологічний (вищий рівень, який складається з особистісних, індивідних та інших утворень).

Індивідуальна психіка включає традиційні психологічні утворення, які є інтегральними системними якостями: темперамент, інтелект, характер; причому в двох останніх утвореннях виділяється формальний аспект, пов'язаний з біологічними компонентами, і змістовний аспект, який виступає через наочно-сміслові психологічні структури. Формальні властивості розбиваються на два класи: формально-динамічні (силові і енергетичні) і формально-програмні (стратегія поведінки). Як найважливіший момент В. М. Русалов виділяє наявність зв'язків між індивідуальними особливостями. Ритм як складова частина структурно-функціональної характеристики інтегральної індивідуальності виступає не тільки провідною енергетичною підсистемою, але й забезпечує подальшу побудову стратегічних компонентів на більш високому рівні.

У напрямку подальшої модифікації визначення інтегральної індивідуальності та визначення ролі динамічних властивостей психіки в її подальшому становленні, можна відмітити дослідження Ш. М. Гойя [цит. за 3], А. О. Осипової [цит. за 3], Ф. М. Шидакової [цит. за 3] та ін.

Структура інтегральної індивідуальності має високий ступінь динамічності саме завдяки другій підсистемі, в яку як динамічна складова входить ритм психічної діяльності.

Спираючись на визначені теоретично-методологічні підходи, ми припускаємо, що **ритмічна структура організації психіки** — це провідна категорія інтегральної індивідуальності часового порядку, яка існує як у стані автономності, так і у субординаційній залежності і включає в себе такі підструктури:

– психічні ритми (стійкі формально-динамічні характеристики темпераменту, які забезпечують індивідуальні відмінності та індивідуальний стиль поведінки);

– перцептивні ритми (повторення через рівні інтервали одного або декількох елементів, які організовані у цілісні структури та лежать в основі сприйняття музики і поезії);

– інтерактивні ритми (виступають функціональним базисом, однією з основних умов гармонійного засвоєння, виконання діяльності та психологічної сумісності індивідів у цій діяльності).

Коротко зупинимося на кожній з визначених нами підструктур.

1. Підструктура психічних ритмів. Вище нами була надана авторська трактовка психічних ритмів як стійких формально-динамічних характеристик темпераменту, які забезпечують індивідуальні відмінності та індивідуальний стиль поведінки. Щільний зв'язок ритмічності й індивідуально-типологічних особливостей неодноразово підкреслювався рядом дослідників, а саме, Є. П. Ільїним [3], Д. Г. Елькіним [11], Б. Й. Цукановим [10], А. Томасом і С. Чессом [12] та ін.

Зокрема, Є. П. Ільїн традиційно розглядав темп і ритм як властивість психіки, притаманну темпераменту, яка характеризується онтогенетичною первинністю, відносною стійкістю та не змінюється під впливом виховання [3].

А. Томас і С. Чесс ідентифікували темперамент зі стилем поведінки та серед дев'яти незалежних одна від одної характеристик другою по значущості називали саме ритмічність [12]. Ритмічність, на їхній погляд, — це ступінь передбачуваності часу появи поведінкових реакцій, наприклад, почуття голоду та тривалість станів у часі (у тому числі, тривалість сну). Спираючись на ритмічність та інші виділені характеристики темпераменту, А. Томас і С. Чесс зробили типологізацію особистостей, яка яскраво проявляється вже на ранніх етапах онтогенезу. Вони виділяли “легких”, “важких” та “загальмованих” дітей. “Легкі” діти характеризуються стійкою ритмічністю біологічних функцій, позитивною реакцією на нові стимули, швидкою адаптацією до змін та помірним за інтенсивністю настроєм. “Важким” дітям притаманні коливання біологічних ритмів, опір змінам, інтенсивні негативні реакції, а для “загальмованих” дітей характерним є стійкий ритм життєвих функцій, повільна адаптація. Однак при певній підтримці ззовні їхні реакції можуть бути цілком нормальними.

Автори підкреслюють, що запропоновані характеристики повністю визначають, якою буде особистість дитини. Для отримання повної психологічної характеристики та перспективи індивідуального розвитку особистості необхідно враховувати сполучуваність цих характеристик з соціальним оточенням, яке може їх або підкріплювати, або пригнічувати.

Аналізуючи теорію А. Томаса і С. Чесса, ми відмітили її узагальнюючий, універсальний характер, а саме вдалу спробу поєднати походження психічних та біологічних ритмів та універсальний характер ритмів психічних (акцент робився на тому, що завдяки стійкій індивідуальній ритмічності формуються адаптаційні можливості, емоційний стан особистості, які регулюють соціалізацію особистості).

У низці монографій Д. Г. Елькіна [11], Б. Й. Цуканова [10] йде мова про три зони в часі, який переживається, які якісно відрізняються одна від одної. Вони отримали назви коротких, нейтральних та довгих інтервалів:

1. Зона коротких інтервалів, до 0,5 с.
2. Зона нейтральних інтервалів, від 0,5 с до 1 с.
3. Зона довгих інтервалів, від 1 с.

Аналіз результатів відтворення тривалості, проведений Б. Й. Цукановим на “середньогрупових суб’єктах”, дозволив розкрити загальний механізм часу, який переживається безпосередньо [10]. Суть його полягає в тому, що час, який безпосередньо переживається, вимірюється за допомогою своєрідного “кроку”, функцію якого виконує власна одиниця часу індивіда. Кожний індивід, який володіє власною одиницею часу, називається “ τ -типом” [10]. Суцільний спектр індивідуальних значень знаходиться в межах від 0,7с до 1,1с. Це дуже важливе відкриття дозволяє говорити про те, що тривалість, яка переживається людиною, не аморфна, не гомогенна, а ритмічна, дискретна, і цим кроком для кожної людини є її “ τ -тип” — власна одиниця часу.

Оскільки дії індивіда з тривалості свого виконання розташовуються в трьох зонах часу, який переживається, то в кожній із зон тривалість виконуваних дій на рівні опосередкованого відношення знаходить свою особливу темпоральність у формі категорій часу дієслова [10; 11]. Використовуючи специфіку цієї темпоральності, не важко переконатися, що “дійсне сьогодні” індивіда має певну часову структуру. Так, в зоні суб’єктивного дефіциту часу (короткі інтервали) розташовуються практично більшість сенсомоторних реакцій [3; 10; 11]. Їх тривалість переживається суб’єктом як нерозчленована мить того, “що тільки що було”. У мові для виразу тієї швидкості, з якою реактивна дія переходить в те, що пройшло, є особлива дієслівна форма “миттєво — минулого часу” [3; 10].

Дії, що потрапляють за тривалістю свого виконання в зону нейтральних інтервалів, фактично розташовуються в межах “дійсного сьогодні”. Для віддзеркалення таких дій в мові існують дві форми дієслів теперішнього часу: форма теперішнього часу недоконаного виду (роблю) і форма сьогодні — майбутнього часу доконаного виду (зроблю) [3; 10]. Дієслова теперішнього часу недоконаного виду позначають такі одиничні дії, які, знаходячись в процесі здійснення, включають елементи минулого і зародки майбутнього [3; 10]. Цій формі найбільш відповідають звичні моторні акти, які для свого виконання не вимагають напруги, а їхня тривалість співпадає з комфортною тривалістю із зони нейтральних інтервалів [10].

Б. Й. Цуканов стверджує, що одиничні дії, тривалість яких дорівнює власній одиниці часу індивіда, досягають певної межі, бо сама власна одиниця часу є граничною тривалістю зони нейтральних інтервалів [10]. Оскільки власна одиниця часу об’єднує в собі обидві часові зони, то “дійсне сьогодні” індивіда можна уявити як тривалість шарів з різними формами темпоральності [10].

Таким чином, аналіз проведених досліджень дозволяє стверджувати, що у кожної людини власний психічний ритм виконує функцію індивідуального кроку, яким вимірюється тривалість, яка переживається безпосередньо, визначається індивідуальна адаптивність, стійкість емоцій та інші динамічні прояви темпераменту.

2. Підструктура перцептивних ритмів (повторення через рівні інтервали одного або декількох елементів, які організовані у цілісні структури та лежать в основі сприйняття музики і поезії).

Основу перцептивних ритмів становить здібність до схоплювання і усвідомлення послідовних елементів як єдиного цілого, аналогічна здатності охоплювати поглядом частину простору з певної точки зору. Цю здібність до схоплювання-розуміння часто називають психічним сьогоденням, оскільки воно відповідає сприйняттю, в якому існують одночасно наступні один за іншим елементи. Такою є здатність людини сприймати прості вирази, наприклад номер телефону. Це психічне сьогодення має межі, які пов'язані як з тривалістю, так і з природою елементів. Так, можна сприймати послідовність двох ідентичних звуків, які прямують з пороговим інтервалом від 0,1 с до 1,8 с, як єдине ціле. За межами цієї тривалості звуки стають елементами, що сприймаються як незалежні один від одного. Згідно з концепцією О. Р. Лурії, процес розуміння починається з розгорнутого мовленнєвого потоку, який розчленовується слухачем; підсумком цього розчленування виступають окремі звуки та слова, які потім складаються у цілісну послідовну структуру, що в свою чергу складається з лексичних та синтаксичних груп [цит. за 3].

Оскільки перцептивні ритми, які лежать в основі адекватного сприйняття музики та віршованих творів, становлять динамічну основу цього процесу, ряд дослідників вважають за необхідне виділити найбільш чутливі вікові періоди для поглиблення уявлень про психологічні складові цього процесу та особливу роль ритмічності (М. М. Бахтін [цит. за 3], Г. О. Ємельянов [цит. за 3], Є. П. Крупнік [цит. за 3], Н. Д. Молдавська [цит. за 3] та ін.). Ми згодні з таким підходом, оскільки ще Л. С. Виготський показав, що психологічний ефект сприйняття будь-якого твору мистецтва (зокрема, музики і віршів), конституційований у його формі [цит. за 1]. В межах цього класичного підходу М. М. Бахтіним було введено поняття внутрішньої, архітектонічної форми — динамічного утворення, яке виникає в процесі повноцінного сприйняття віршів та активно опосередковує процес комунікації поета та читача [цит. за 3].

Без поглиблення у психолінгвістичні та літературознавчі теоретичні нюанси, вважаємо, що під внутрішньою, архітектонічною формою яка опосередковує процес сприйняття віршованої форми, можна розуміти саме підструктуру перцептивних ритмів. Цікавим для емпіричного дослідження перцептивної ритмики індивіду є методика її діагностики, розроблена та пропонується Є. П. Крупніком, а саме “Методика пошарового або поструктурного руйнування поетичної форми” (ПРПФ), яка будується на основі експериментального прийому перестановки слів у поетичному тексті, тобто порушення ритмічної структури тексту без семантичних змін [цит. за 3]. Майже всі дослідження, проведені з використанням цієї методики, отримали схожі результати. Так, Н. Д. Молдавська виділила чотири основних фактори сприйняття поетичного тексту старшими підлітками, серед яких ритмічність займає провідне місце [цит. за 3]. Тобто факторна структура семантичного простору сприйняття поезії в старшому пубертатному періоді

спирається, поряд з іншими даними, на особливості ритму. Експерименти Г. О. Ємельянова підтвердили припущення щодо домінування ритмічної інтонації над логічною [цит. за 3]. На підставі отриманих результатів автор зробив висновок щодо щільної взаємодії ритму та оцінки змісту тексту — чітка ритмічна структура поетичного тексту надає йому легкості, активності, сприяє передачі читачеві сильних почуттів та емоцій, полегшує опис почуттів тощо. Г. О. Ємельянов виділяє три повноцінних фактори сприйняття віршованого тексту, серед яких важливе місце займає ритм (з точки зору нашої класифікації ритмічної структури психіки, перцептивний ритм).

Тобто регулярне повторення однакових ситуацій дає нам сприйняття не тільки єдності (як при сприйнятті фрази), але і ритм, як це має місце в музиці та поезії.

3. Підструктура інтерактивних ритмів. Вище ми відмічали особливу роль ритмів у процесі взаємодії поета та читача. Але даний випадок ілюструє опосередкований вплив інтерактивних ритмів. Саме означена підструктура, на наш погляд, виступає функціональним базисом, однією з основних умов гармонійного засвоєння, виконання діяльності (опосередкована ритмічна інтеракція) та психологічної сумісності індивідів у цій діяльності і міжособистісному спілкуванні (безпосередня ритмічна інтеракція).

Оскільки підструктура інтерактивних ритмів як складова частина властивості психіки, що становить темперамент, характеризується онтогенетичною первинністю (В. С. Мерлін [5], Б. Й. Цуканов [10]), то й почуття інтерактивного ритму, яке формується поступово, проявляється вже на ранніх етапах онтогенезу і забезпечує дитині зв'язок з оточуючим світом. Щоб досягнути на раціональному рівні просторово-часові характеристики зовнішнього світу, людина, що зростає, спочатку “проживає” їх на емоційно-чуттєвому рівні. Початковою формою емоційно-чуттєвого рівня є просторово-часове розрізнення, яке сприяє становленню сприйняття простору і часу. Просторово-часове розрізнення забезпечується за допомогою руху. Можна вважати, що природою створений механізм просторово-часового розрізнення, який починає діяти практично з народження дитини і є генетично обумовленим. Цей механізм проявляє себе як елементарна інтерактивна ритмічність дитини першого року життя та забезпечує її ознайомлення з оточенням [10]. Основою цього механізму є ритмічні рухи — суть орієнтовні реакції, за допомогою яких дитина вперше починає освоювати і “вимірювати” простір і час. Саме тому вивчення особливостей інтерактивних ритмів, зміни діяльності як способу прояву та існування означених ритмів може виступати умовою визначення шляхів; механізмів становлення особистості на ранніх етапах онтогенезу.

На наш погляд, саме інтерактивні ритми задають дитині з самого початку її соціального життя провідні параметри функціонування, сприяють ознайомленню з просторово-часовими характеристиками предметів та явищ оточуючого світу та підтримуються в процесу спілкування з дорослими. Відчуття ритму, що формується у дитини, сприяє інтеріоризації властивостей, які відображають просторово-часові параметри оточення, побудові най-

більш економних і ефективних рухових програм, що дозволяють успішніше “вписуватися” в певні соціальні параметри і витримувати їх або змінювати в процесі того або іншого виду діяльності. Синкретичний характер сприйняття і діяльності в дошкільному віці зі всією гостротою висуває необхідність вивчення ролі просторово-часових детермінант не тільки в ігровій діяльності, як ведучій в дошкільному віці, але також і інших видів дитячої діяльності, кожен з яких виступає як певна сторона цілісного психічного розвитку дитини-дошкільника. Ігрова, мовна, образотворча, конструктивна, музична діяльності в дошкільному дитинстві тісно переплітаються в своєму розвитку, і, вносячи свій певний внесок, забезпечують становлення найважливіших вікових новоутворень психіки дитини дошкільного віку.

Отже, аналіз онтогенетичного становлення інтерактивної підструктури ритмічної організації психіки; різних видів дитячої діяльності показує, що збагнення часу і простору в онтогенезі відбувається нерівномірно, гетерохронно, причому початковим компонентом просторово-часової організації діяльності є її часовий компонент. На подальших етапах онтогенезу, об'єднуючись у нескінченній кількості варіантів, інтерактивна ритмічна підструктура як нерозривна єдність загальної ритмічної структури психіки індивіду, як основа існування будь-якого явища, протікання будь-якого процесу впорядковування прямує до гармонізації відносин. Якщо засобом такого впорядковування є діяльність людини, то ритм визначає цю діяльність в тимчасових і просторових параметрах, є організуючим і цементуючим началом просторово-часової структури діяльності. Визначаючи і вибудовуючи просторово-часову організацію діяльності, ритм виступає функціональним базисом, однією з найважливіших умов як засвоєння, так і виконання дій, що здійснюються людиною в будь-якому виді людської активності [1; 3]. Інтерактивна ритмічна здатність є універсальним і синкретичним новоутворенням психіки людини. На думку Б. Й. Цуканова, суб'єктивний образ будь-якої діяльності або навіть іншої людини будується з опорою на чітко виділений певний часовий проміжок, який виконує роль своєрідного індивідуального “кроку” і збігається з тривалістю ендогенних змін. Подібна суб'єктивна одиниця сприйняття об'єктивного часу приблизно дорівнює 0,87 — 0,89 сек. [10]. Спираючись на наукові здобутки Б. Й. Цуканова, ми вважаємо, що завдяки вивченню специфіки неоднозначних та майже недосліджених зв'язків між інтерактивною ритмічною підструктурою психіки і індивідуальною одиницею часу (яка, на думку вченого, її забезпечує індивідуальні відмінності) можна дослідити новий погляд на проблему сумісності на виробництві, у замкнених колективах, подружніх, дитячо-батьківських стосунках тощо.

Одним з перспективних напрямів у дослідженнях інтерактивної ритмічності особистості є розгляд психологічних змін людини в об'єктивно-біографічному часі. Стрижньовим поняттям тут є поняття життєвого шляху, або індивідуальної історії особистості. Початок генетичної теорії особистості поклав П. Жане [цит. за 1]. Він спробував розглянути психологічну еволюцію особистості в реальному ритмічно-часовому протіканні, співвіднести вікові фази і біографічні ступені життєвого шляху, зв'язати біологічний,

психологічний і історичний часи в єдиній системі координат еволюції особистості [1]. Проте найбільш великою за своїм теоретичним потенціалом щодо ролі інтерактивної підструктури психіки була постановка проблеми життєвого шляху, зроблена Ш. Бюлер [цит. за 3]. Вона встановила ритмічні закономірності в зміні фаз життя, домінуючих тенденцій, в зміні життєвої активності залежно від віку. Ш. Бюлер зробила спробу інтегрувати біологічний і психологічний часи життя в єдиній ритміко-біографічній системі координат. Її концепція виходить з природжених властивостей свідомості — самовизначення, прагнення до самоздійснення — як основних рушійних сил розвитку особистості [цит. за 3].

Таким чином, людині властиво все, що нею створюється — чи то різні предмети, явища соціального життя, продукти духовного життя і витвору мистецтва — організовувати за законами ритму, заснованих на повторності, чергуванні і симетрії. В процесі індивідуального розвитку особистість оволодіває умінням “вписуватися” в просторово-часові параметри, які її оточують, все більш і більш точно сприймати їх, а потім і відтворювати в різних видах діяльності, що багато в чому надалі визначає успішність її становлення і соціального розвитку. Саме тому проблема структуризації ритмічного боку психіки набуває особливого теоретичного і емпіричного значення.

Висновки

Аналіз теоретико-методологічних підходів ритмізації психіки як складової інтегральної індивідуальності (відображеної у науковій спадщині Б. Г. Ананьєва, С. Л. Рубінштейна, В. С. Мерліна, В. М. Русалова, Є. П. Ільїна, Д. Г. Елькіна, Б. Й. Цуканова, А. Томаса і С. Чесса та ін.) дозволяє нам визначити **ритмічну структуру організації психіки** як провідну категорію інтегральної індивідуальності часового порядку, яка існує як у стані автономності, так і у субординаційній залежності і включає в себе такі підструктури:

- психічні ритми (стійкі формально-динамічні характеристики темпераменту, які забезпечують індивідуальні відмінності та індивідуальний стиль поведінки);
- перцептивні ритми (повторення через рівні інтервали одного або декількох елементів, які організовані у цілісні структури та лежать в основі сприйняття музики і поезії);
- інтерактивні ритми (виступають функціональним базисом, однією з основних умов гармонійного засвоєння, виконання діяльності та психологічної сумісності індивідів у цій діяльності).

Література

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. — СПб. : Питер, 2001. — 263 с. — (Першотвір).
2. Агаджанян Н. А. Биоритмы, спорт, здоровье / Н. А. Агаджанян, Н. Н. Шабатура — М. : Мысль, 1989. — 134 с.

3. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2004. — 701 с.
4. Медникова Л. С. Развитие пространственно-временной организации деятельности дошкольников с интеллектуальной недостаточностью : дис. ... доктора психологических наук : 19.00.10 / Людмила Сергеевна Медникова. — Санкт-Петербург, 2004. — 444 с.
5. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. — М. : Наука, 1986. — 187 с. — (Першотвір).
6. Моисеева Н. И. Временная среда и биологические ритмы / Н. И. Моисеева, В. М. Сысуева. — Л. : Наука, 1981. — 237 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. — Т. 1. — М.: Педагогика, 1989. — 448 с. — (Першотвір).
8. Русалов В. М. О природе темперамента и его месте в структуре индивидуальных свойств человека / В. М. Русалов // Вопросы психологии. — 1985. — №1. — С. 19–31.
9. Фресс П. Восприятие и оценка времени // П. Фресс, Ж. Пиаже. Экспериментальная психология [пер. с англ. В. В. Петренко]. — М. : Прогресс, 1978. — Вып. 6. — С. 88–135.
10. Цуканов Б. И. Время в психике человека / Б. И. Цуканов. — Одесса : Астропринт, 2000. — 245 с.
11. Элькин Д. Г. Восприятие времени / Д. Г. Элькин. — М. : АПН РСФСР, 1962. — 234с. — (Першотвір).
12. Thomas A., Chess S. Temperament and development. — New York : Bruner/ Mazel, 1977.

О. Д. Литвиненко, старший преподаватель,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра дифференциальной и экспериментальной психологии

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РИТМИЗАЦИИ ПСИХИКИ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ИНТЕГРАЛЬНОЙ ИНДИВИДУАЛЬНОСТИ

Резюме

В статье сделан анализ теоретико-методологических подходов, отображенных в литературных источниках касательно изучения ритмизации психики как составляющей интегральной индивидуальности. По данным первоисточников, структура интегральной индивидуальности имеет высокую степень динамичности именно благодаря подсистеме ритма психической деятельности. В статье выделены и охарактеризованы следующие ритмические подструктуры психики: психические ритмы, перцептивные ритмы и интерактивные ритмы.

Ключевые слова: интегральная индивидуальность, ритмическая структура психики, психические ритмы, перцептивные ритмы, интерактивные ритмы.

O. D. Litvinenko, tutor.

Odessa I. I. Mechnikov National University,
differential and experimental department

**THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS
OF RHYTHMICAL PSYCHE AS THE PART OF THE INTEGRATED
INDIVIDUALITY**

Summary

In the article was made an analysis theoretical methodologies approaches represented in the literature sources of the learning of rhythmical psyche as the part of the integrated individuality. According to primary source, the structure of the integral individuality has a high level of dynamism owing to the subsystem of the rhythm of the psyche activity. It is allocated and characterized next rhythmical substructure of the psyche in the article: the rhythms of psyche, the perceptive rhythms and the interactive rhythms.

Key words: the integrated individuality, the rhythmical structure, the rhythms of psyche, the perceptive rhythms, the interactive rhythms.